

УДК 342.9

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Корінний Сергій Олександрович,
здобувач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна)

Розкриваються окремі аспекти альтернативного (позасудового) вирішення конфліктів. Розглянуто інститут судової медіації в процесі вирішення адміністративних спорів. Звертається увага на особливості еволюції інституту судової медіації починаючи з Київської Русі і до сьогодні.

Ключові слова: адміністративний спір, альтернативні способи вирішення спорів, судова медіація, адміністративне судочинство.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF JUDICIAL MEDIATION AS AN INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW

Korinnyi Serhii Oleksandrovych,
Applicant of the department of
administrative,
financial and information law
(Uzhgorod National University,
Uzhgorod, Ukraine)

Some aspects of alternative (out-of-court) conflict resolution are revealed. The institute of judicial mediation in the process of resolving administrative disputes is considered. Attention is drawn to the peculiarities of the evolution of the judicial mediation institute starting from Kievskia Rus and to this day.

Key words: administrative dispute, alternative ways of resolving disputes, judicial mediation, administrative legal proceedings.

Постановка питання. Становлення демократії в єдиному європейському соціально-економічному та публічно-політичному просторі сприяло розвитку цілого ряду інститутів громадянського суспільства, а також процедур, метою яких є вдосконалення механізму врегулювання можливих конфліктних ситуацій. Так звані «погоджувальні процедури» охоплюють собою досить різноманітні за значенням, стилем та способом вирішення конфліктів механізми, спільним для яких є наявність певного незацікавленого посередника. Безумовно, найбільший розвиток отримала така процедура, як «третейський суд», але разом із тим не менш важливою та використовуваною є процедура медіації.

Незважаючи на широке залучення посередників до процесу альтернативного (позасудового) вирішення конфліктів, особливої актуальності інститут медіації має в цивільних, корпоративних, сімейних спорах і навіть кримінальному процесі. У той же час сьогодні в процесі вирішення адміністративних спорів інститут медіації залишається малозатребуваним і практично невикористовуваним.

Аналіз наукових джерел. Проблематика нормативно-правового регулювання процедури медіації в Україні та країнах ЄС знайшла особливої актуальності в ро-

ботах таких вчених, як: В.В. Акінфієва, А.А. Арутюнян, Р. Барух, Гі М.-Л. Голдберг, В.А. Землянська, В.А.Кабанець, М. Палмер, Т.О. Подковенко, С. Робертс, Н. Роджерс, Е.М. Рунессон, Дж. Фолджер та ін.

Метою даної статті є аналіз еволюції інституту медіації у практиці вирішення конфліктів у контексті загальноєвропейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. З аналізу наукової літератури постає, що медіація як соціальне явище відома ще із часів стародавніх цивілізацій (таких як Фінікія, Вавилон, Стародавня Греція). Її виникнення було зумовлене розвитком торгових відносин та виникненням комерційних суперечок і конфліктів [1, с. 22].

У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (*proxenetas*). Римське право починаючи з кодексу Юстиніана (530–533 рр.) визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник»: *internunciatus*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, *mediator* [2, с. 164].

Термін «медіація» походить від латинського *mediatio* – посередництво; аналогічне значення мають слова «*mediation*» (англ.), «*mediation*» (фр.). Кожен у межах свого розуміння може надати власну дефініцію цього поняття. У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму врегулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів [3].

Х. Бесемер визначив медіацію як технологію посередництва у вирішенні конфлікту за участю нейтральної третьої сторони, яку визнають усі сторони [1, с. 14].

Упродовж багатьох століть ідея судового примирення перебувала в тіні правосуддя – державної діяльності щодо владного вирішення суперечок, захисту громадського правопорядку та суб'єктивних прав. Саме охоронна функція держави завжди відіграє провідну роль у судах [4, с. 7].

Цікавим з огляду на досліджувану проблематику є бачення Б.М. Кістяківського, який називає суд «хранителем чинного права», під час застосування якого він «продовжує бути також творцем нового права». Автор переконаний: «Народ із розвинутою правосвідомістю повинен цікавитися й дорожити своїм судом як хранителем та органом свого правопорядку». Інакше функція щодо вирішення конфліктів, яка зберігалася за судом упродовж багатьох століть, поступово відступає на другий план, тоді як перше місце займає функція з охорони встановлених законом приписів як публічно-правового, так і приватноправового характеру [5, с. 123].

Д.І. Азаревич зауважує: «В сутності позитивного права міститься вимога неухильного його здійснення людською діяльністю. <...> Тому всюди одну з функцій державної влади складає охорона правопорядку від порушень. <...> Призначення судової влади полягає в остаточному й примусовому застосуванні закону в певних визначених випадках» [6, с. 7]. І.Є. Енгельман також підтримує таку думку та зазначає: «Правосуддя – основа держави, мета якого – благо громадян. Благополуччя громадян порушується вторгненням інших у їх коло діяльності або перешкодами, з якими вони стикаються під час здійснення своїх прав» [7, с. 12].

Є.О. Нефедьєв, досліджуючи практику судів щодо примирення, доходить висновку, що примиритель повинен спочатку встановити матеріальну істину в справі, щоб зажадати від сторін найкращий варіант примирення. На думку автора, встановлення матеріальної істини в справі в цьому випадку означає визначення фактичних обставин справи, встановлення факту порушення суб'єктивного права та з'ясування можливості його добровільного відновлення кривдником. Продовжуючи свою думку, Є.О. Нефедьєв акцентує увагу на тому, що в ході процедури примирення сторони, побоюючись того, що зроблені ними заяви можуть бути покладені в основу майбутнього

судового рішення, будуть обережними у своїх поясненнях у справі [20, с. 402]. Саме побоювання обох сторін спору програти справу, якщо спір буде передано на розгляд суду, на думку дослідника, і є основною причиною, яка спонукає їх укласти мирову угоду. Якщо ж право однієї зі сторін є безперечним, мирова угода для неї є «*sine causa*». Є.О. Нефедьєв переконаний: «Обопільність поступок – необхідна умова для врегулювання претензії, вона є наслідком того, що побоювання програти справу існує для обох сторін». У результаті сутність угоди зводиться до того, що кожна сторона в мировій угоді відмовляється від частини своїх вимог та визнає частину вимог свого супротивника. Цим шляхом кожна сторона отримує менше від того, на що вона могла б розраховувати під час вирішення на її користь, проте отримує менше [20, с. 395].

Із наукових історико-правових джерел вбачається, що розвиток судової медіації пов'язаний саме з виникненням державності.

Щодо розвитку недержавних форм вирішення спорів на Київській Русі цікавою є думка М.О. Заозерського про те, що до приходу варягів приватний розгляд був єдиною формою вирішення конфліктів [8, с. 18].

М.І. Клеандров, досліджуючи питання виникнення судоустрою в Київській Русі, стверджує, що слово «суд» у давньоруській історії вперше трапляється в Статуті князя Володимира Святославовича, який належить до перших років XI ст. При цьому автор зауважує, що традиційно суд на Русі чинився безпосередньо князем, проте вже в суддебниках Ярослава Мудрого вказується на появу перших професійних суддів – княжих довірених осіб, яким доручалося «вершити суд» [9, с. 16].

М.Ф. Володимирський-Буданов у результаті аналізу Новгородських та Псковських судних грамот доходить висновку про те, що саме з появою суду ідея примирення між тим, хто вчинив несправедливість (кривдником), і потерпілим від створеної несправедливості збереглася та міцно закріпилася в діючих нормах права й судовій практиці. Учений пише: «Навіть суд, коли до нього звертаються зі скаргою в таких справах, запрошує до примирення або направляє до приватних посередників для вирішення такого спору. Умовами примирення могли бути грошовий викуп (поєднувався зі скоренням) та призначення кримінального покарання (переважно тюремного ув'язнення) на терміни, встановлені в мировому акті. Такі мирові акти вносяться в книги суду й отримують силу судового вироку». Однак, як зауважує дослідник, уже в цей час примирення було можливе не за всіма видами справ, а згодом взагалі було сильно обмежене [10, с. 390].

Іншою формою практичної реалізації примирення був так званий мировий ряд – полюбовна угода, що здійснювалася за участю «рядців і послухів», у якій єдиною вимогою до посередника було віднесення його до «добрих людей» [8, с. 18]. Саме під час вказаної процедури сторони укладали між собою угоду про врегулювання спору та підписували її в присутності особливих посередників [11, с. 158].

М.О. Власенко та Т.В. Чернишова також зазначають, що саме завдяки запровадженню в юридичну практику інституту спільного суду (XVIII – XIX ст.) відбулося остаточне законодавче оформлення й визнання примирення. Широке застосування процедури примирення здійснювалося в селянському середовищі, життя якої й у часи царської Росії (XIX ст.) регулювалося переважно неписаними правилами та звичаями. При цьому дослідники вказують на те, що процедури вирішення конфліктів у волосному суді та в неофіційних судах (таких, як суди старійшин, суд сусідів, громада, братський суд) також загалом ґрунтувалися на посередництві й примиренні [12, с. 95].

Відтак у Давній Русі за допомогою посередників робилися спроби закінчити миром князівські сварки, міжусобиці. Досить активно медіація застосовувалася під час вирішення міжнародних суперечок. Називалося це по-різному: посередництвом, кло-

потанням, пропозицією добрих послуг. У Російській імперії альтернативні способи розгляду спорів використовувалися в торгових і совісних судах. Нині такий спосіб розгляду спорів досить поширений у світі. Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися вирішення спорів у сфері сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання під час вирішення широкого спектра конфліктів і суперечок, починаючи з конфліктів у місцевих громадах та закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній і публічній сфері [13, с. 4].

Тобто паралельно із судовою медіацією розвивається альтернативний спосіб вирішення спорів.

Як зазначає В.О. Аболонін, процедури цивільного процесу ХІХ ст. показують, наскільки «юридизованою» була ця процедура за своєю суттю та наскільки істотно вона відрізняється від того, що в наш час називається судовою медіацією або медіацією загалом. Побоювання програти суперечку через слабкість своєї правової позиції може й сьогодні мати значення у вигляді спонукальної мотивації до початку примирної процедури та пошуків вирішення спору. Однак в основу угоди в судовій медіації має бути покладено очікування вигоди від її укладення та вирішення спірної ситуації на прийнятних для кожної зі сторін умовах [14, с. 12]. На думку В.О. Аболоніна, в дореволюційний період основне завдання суду полягало в охороні суб'єктивних прав, вирішенні спорів, вираженні загальної правосвідомості народу та, можливо, у примиренні сторін. При цьому сама ідея примирення не користувалася популярністю, а звернення до примирення розглядалося як невпевненість сторони спору у своїй правовій позиції, як прояв слабкості. Водночас учений наголошує на тому, що, незважаючи на зміну ідеологічних засад правосуддя після Жовтневої революції 1917 р., традиція охоронного дореволюційного процесу продовжилася й у радянський період. На цьому етапі судовий процес навіть більше, ніж раніше, був спрямований на забезпечення всебічного й повного розгляду цивільної справи, на з'ясування матеріальної істини в ній та забезпечення дійсного захисту порушеного суб'єктивного права, гарантованого радянською державою [14, с. 12]. Тобто застосування методу судової медіації на той час не знаходило належної підтримки.

К. Дерванов, розмірковуючи над необхідністю дотримуватися дисципліни під час судового розгляду, не підтримує дії суду щодо процедури, пов'язаної з примиренням сторін. Навпаки, він переконаний, що під час засідання арбітражу «порушників господарської дисципліни варто називати своїм ім'ям, не примиряти, а давати найжорсткішу оцінку їхнім діям» [15, с. 9]. В.І. Зайцев, як один із найкращих представників радянської процесуальної думки, згоден із цією позицією, однак наполягає на тому, що примирення є однією з основних рис розгляду справ у судах, а також стверджує, що неправильно зводити сутність цієї процедури тільки до примирення суб'єктів розглядуваного конфлікту. Оскільки в цьому випадку, на його думку, судовий процес неминуче втратить риси юрисдикційного провадження та перетвориться на своєрідну процедуру примирення, що, звісно, є неприпустимим. При цьому не можна не враховувати, що зовсім не всі конкретні спори можна ліквідувати шляхом примирення сторін [16, с. 213–214].

В.О. Аболонін досліджує модель судочинства радянської доби з позиції її впливу на суспільство та доходить висновку, що прийнята в радянській моделі активна охоронна роль суду офіційно не давала йому змогу втручатися в питання укладення сторонами мирової угоди та займатися їх схилянням до примирення. Проте таке обмеження, на думку вченого, частково компенсувалося «виховною роллю радянського суду» [17, с. 4–7]. Інший дослідник моделі судочинства радянської доби, К.С. Юдельсон вказує на надані суду можливості щодо профілактики правопорушень [18, с. 216].

При цьому він зазначає: «Роль суду полягає не тільки в примусі до певної поведінки, а й у вихованні широких мас трудящих. Треба завжди мати на увазі, що керівництво забезпечується методом переконання мас як основним методом впливу партії на маси» [19, с. 53–54].

Також В.О. Аболонін зазначає, що в умовах радянської держави в розвитку процедур примирення й посилення ролі суду як примирителя сторін спору не було практичної необхідності, оскільки суд був винятковим органом, а розгляд багатьох суперечок проходив у позасудовому порядку [14, с. 13]. З іншого боку, саме в цей період розвивається запропонована Є.О. Нефедьєвим концепція «відносини із владою», де вказується на необхідність особливого виду процесуальних відносин між судом та іншими учасниками процесу [20, с. 14–15]. Таким чином, суд остаточно перетворюється на владного суб'єкта, що стоїть над сторонами процесу та відіграє активну роль у вирішенні приватного спору за відносно пасивної участі сторін. Ідея примирення сторін, що існувала й у цей час, зайняла своє місце в тіні правосуддя. У радянському цивільному процесі інститут мирової угоди зберігся приблизно в такому ж вигляді, у якому він дійшов до сучасного процесуального законодавства. Мирова угода уявлялася у вигляді договору сторін про припинення судового спору на взаємоприйнятних умовах, у якому вільне волевиявлення сторін, як правило, ґрунтувалося на взаємних поступках. Позивач поступається частиною своїх вимог і прав на користь відповідача, а останній визнає частково права позивача [21, с. 163].

Як зазначає Ц.А. Шамлікашвілі, для судової системи, можливо, корисність і потрібність медіації сьогодні ще не цілком очевидна внаслідок існування до останнього часу самодостатності судової системи, а отже, її консервативності й ригідності щодо будь-яких змін. Однак медіація потрібна судовій системі не просто для її розвантаження (перший декларований і найчастіше використовуваний аргумент, що лежить на поверхні, коли говорять про користь медіації для судів), а більшою мірою – для вдосконалення правосуддя, вдосконалення доступу до справедливості, підвищення й збереження довіри громадян до правової системи держави загалом [22, с. 15].

З отриманням незалежності в Україні розпочався новий етап розвитку судової системи, в тому числі збільшення ролі суду у вирішенні спору шляхом примирення (медіації). У 2005 р. в Україні було проведено чергову судову реформу, в ході якої було створено адміністративні суди, до повноважень яких віднесено розгляд адміністративних справ щодо оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією або законами України встановлений інший порядок судового провадження [23]. При цьому тільки в редакції Кодексу адміністративного судочинства України від 2017 р. в суду виникає реальна можливість брати активну участь у процедурі примирення. До цього часу в суду не було доступу до процедури обговорення примирення, фактично йому тільки надавався готовий документ про досягнення примирення сторін, після чого в суду виникав обов'язок закрити провадження в справі. Тобто до прийняття вищевказаних змін вирішення спору шляхом примирення залишалося виключно прерогативою сторін у справі. Наразі в суду з'явилася можливість не лише спостерігати за діями сторін щодо пошуку шляхів примирення, а й допомогти їм розібратися в суті спору та запропонувати можливі варіанти його вирішення. Це безпосередньо постає з глави 4 Кодексу адміністративного судочинства України [24, с. 83].

Список використаних джерел:

1. Бесемер Х. Медіація: посередничество в конфліктах / пер. с нем. Н.В. Маловой. Калуга: Духовное познание, 2004. 176 с.

2. Давыденко Д.Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2004. № 1. С. 163–176.
3. Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої та судової влади. Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України». К., 2010.
4. Некрошюс В. Цели гражданского процесса: установление правды или примирение сторон? Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2005. № 4. С. 7–13.
5. Кистяковский Б.М. В защиту права. Интеллигенция и правосознание. Вехи: сборник статей о русской интеллигенции. М., 1991. С. 122–149.
6. Азаревич Д.И. Судостроительство и судопроизводство по гражданским делам. Варшава, 1891. 929 с.
7. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд. Юрьев, 1912. 646 с.
8. Заозерский Н.А. Духовное лицо в звании третейского судьи. Сергиев Посад, 1899. 200 с.
9. Клеандров М.И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее. М., 2007. 600 с.
10. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. М., 2005. 800 с.
11. Давыденко Д.Л. Мировой ряд – особый способ урегулирования споров в Новгородской Республике в XI–XV вв. Третейский суд. 2011. № 3. С. 157–169.
12. Власенко Н.А., Чернышова Т.В. Примирение и право. Журнал российского права. 2012. № 7. С. 91–106.
13. Медиация в сфере трудовых правоотношений / сост. Ю.С. Царева; отв. ред. А.Ф. Вальковой. М.: УИЦ МФП, 2016. 20 с.
14. Аболонин В.О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. М.: Инфотропик Медиа, 2014. 408 с.
15. Дерванов К. Важный участок работы Госарбитража. Советская юстиция. 1974. № 3. С. 9.
16. Зайцев В.И. Сущность и значение хозяйственного спора. Научное наследие. Саратов, 2009. Т. 1. С. 212–215.
17. Аболонин В.О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2008. № 4–5. С. 4–7.
18. Арбитраж в СССР: учеб. пособие / отв. ред. К.С. Юдельсон. М., 1984. 240 с.
19. Юдельсон К.С. Основные задачи и формы деятельности суда первой инстанции в советском гражданском процессе. Краткая антология уральской процессуальной мысли. Екатеринбург, 2004. С. 52–55.
20. Нефедьев Е.А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Краснодар, 2005. 480 с.
21. Гражданское судопроизводство: учеб. пособие / под ред. В.М. Семенова. Свердловск, 1974. 300 с.
22. Шамликашвили Ц.А. Две стороны одной медали: медиация и суд. Записки о медиации. Медиация и право. 2013. № 4(30). С. 12–24.
23. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-37. Ст. 446.
24. Кодекс адміністративного судочинства України: чинне законодавство України зі змінами та доповненнями (відповідає офіційному текстові). К.: Центр учбової літератури, 2017. 192 с.